

The Greek Review of Social Research

Vol 80 (1991)

80

ΕΠΙΔΕΥΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

The Greek Review of Social Research

80
1991

PIERRE BOURDIEU
Μερικές ιδιότητες των πεδίων

ΕΥΑΝΘΙΑ ΤΣΑΚΙΡΗ
Μεθοδολογικά προβλήματα στο σχεδιασμό
των ερωτηματολογίων των κοινωνικών ερευνών

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
Οι αναστάτες μπροστά στη δικαιοσύνη
ή το νομικό κεφάλαιο

ΜΑΡΩ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ-ΜΑΛΟΥΤΑ
Οι έφηβοι της «Αλλαγής»

ΜΑΤΟΥΛΑ ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ
Οικονομική δυναμική
και δημογραφική μετάβαση

ΣΤΑΘΗΣ ΣΟΡΟΚΟΣ
Μαρξισμός, χριστιανισμός
και πολιτική κοινωνία

ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΣΗ
Ανάπτυξη, περιβάλλον
και κοινωνική κινητοποίηση

ΑΛΕΞ. Α. ΧΡΥΣΗΣ
Μερικές σκέψεις πάνω στη σχέση
διανοουμένων και πολιτικής πρωτοπορίας
στην περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης

Ν. ΚΑΤΡΙΒΕΣΗΣ
Η πολιτική της απασχόλησης
και το περιφερειακό κράτος

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ-ΒΑΛΕΝΤΙΝΗ ΡΗΓΑ
Από τις στάσεις στις κοινωνικές
αναπαραστάσεις

ΕΚΔΟΣΗ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Ανάπτυξη, περιβάλλον και κοινωνική
κινητοποίηση: μια ανάλυση στο μικροεπίπεδο

Μαρία Κούση

doi: [10.12681/grsr.625](https://doi.org/10.12681/grsr.625)

Copyright © 1991, Μαρία Κούση

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Κούση Μ. (1991). Ανάπτυξη, περιβάλλον και κοινωνική κινητοποίηση: μια ανάλυση στο μικροεπίπεδο. *The Greek Review of Social Research*, 80, 96–109. <https://doi.org/10.12681/grsr.625>

Μαρία Κούση

**ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ:
Μια ανάλυση στο μικροεπίπεδο***

Τα τελευταία χρόνια το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης γίνεται συχνά αντικείμενο σοβαρών επιστημονικών συζητήσεων αλλά και προβληματισμών ανάμεσα στα αρμόδια όργανα άσκησης πολιτικής, δεδομένου ότι η απόλυτη ταύτισή της με την αύξηση του εθνικού προϊόντος έχει οδηγήσει σε υποβάθμιση της ποιότητας του περιβάλλοντος και φόβους για επερχόμενη παγκόσμια οικολογική καταστροφή, κατά τις απόψεις των ηγετών του περιβαλλοντικού κινήματος και την προφητική ίσως εργασία της Λέσχης της Ρώμης (The Club of Rome).¹

Τα έργα ανάπτυξης έπρεπε να συμβαδίζουν με την ταυτόχρονη προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας προκειμένου να γίνεται πρόληψη των ανεπιθύμητων για όλους σχετικών αρνητικών περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιπτώσεων. Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970, ο ΟΗΕ είχε αναγνωρίσει ότι η λειτουργική σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη και το περιβάλλον είναι αμφίδρομη γιατί και η έλλειψη ανάπτυξης μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, όπως η εξάπλωση ασθενειών, η έλλειψη στέγης και αποχέτευσης, κλπ.² Έκτοτε αναπτύχθηκαν αρκετές έννοιες, όπως «περιβαλλοντικά σωστή ανάπτυξη», «ολοκληρωμένη αντιμετώπιση της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος», που αναζητούσαν κάποιο επιστημονικά τεκμηριωμένο περιεχόμενο.

Η κ. Μαρία Κούση ανήκει στο Τμήμα Κοινωνιολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

*Ευχαριστώ τον καθηγητή Allan Schnaiberg που μου επέτρεψε να αναφερθώ σε υπό δημοσίευση εργασία του και τη Σουζάνα Παπανικολάου για τη συλλογή των αναφορών του τύπου σχετικά με τον Αστακό.

1. Donella H. Meadows, κ.ά., *The Limits to Growth*, University Books, Νέα Υόρκη 1972.

2. U.N. Conference on Human Environment, *Development and Environment*, U.N. and Ecole Pratique des Hautes Etudes, Mouton, 1972.

Στο μεγαλύτερο μέρος της δεκατίας του 1970 αλλά και σε εκείνη του 1980 η επιστημονική σκέψη οδήγησε τελικά στη διατύπωση και εφαρμογή της έννοιας του «Οικονομικού Μοντέλου» (ecodevelopment) που σε πολύ γενικές γραμμές συνίσταται στην επιλογή και την εκτέλεση έργων ανάπτυξης, των οποίων ο σχεδιασμός έχει γίνει με οικολογικά κριτήρια.³ Τα σημαντικότερα όμως στοιχεία που παρέβλεψε η προσέγγιση αυτή ήταν σχετικά με την κατανομή των ωφελειών της ανάπτυξης και τη διατήρηση του χαρακτηριστικού στοιχείου του σχεδιασμού επιλογής των έργων ως διαδικασίας προερχόμενης «εκ των άνω προς τα κάτω». Παρά το γεγονός αυτό, η οικονομική θεώρηση συνέβαλε σε ένα βαθμό στο μετριασμό της περιβαλλοντικής κίνησης (environmental movement) που άνηψε στη δεκαετία του 1970, καθώς και στη συγχώνευσή της με πολιτικές ομάδες άλλων προσανατολισμών προκειμένου να επιβιώσει.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980 εμφανίζεται μία νέα προσέγγιση που ονομάζεται «Υποστηρίξιμη Ανάπτυξη» (sustainable development), τις ρίζες της οποίας έθεσε η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη.⁴ Η προσέγγιση αυτή ενώ δεν έχει καμιά ουσιαστική διαφορά από την οικονομική όσον αφορά τους σκοπούς, διαφέρει εντούτοις ως προς τα μέσα επίτευξής τους. Ειδικότερα ο σχεδιασμός επιλογής των έργων ανάπτυξης αποτελεί διαδικασία στην οποία θα πρέπει οπωσδήποτε να συμμετάσχουν ενεργά οι πολίτες και οι τοπικοί φορείς και οι οργανώσεις. Έτσι σε αντίθεση με την οικονομική, η προσέγγιση της υποστηρίξιμης ανάπτυξης προβλέπει ουσιαστικά μια διαδικασία εκ των κάτω προς τα άνω.⁵ Προφανώς, τα πλεονεκτήματα της άποψης αυτής θα είναι ο παραπέρα μετριασμός των αναμενόμενων κοινωνικών αντιδράσεων. Αυτό βέβαια προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή των πολιτών και την αποδοχή των επιλογών τους από τις υπάρχουσες κοινωνικοπολιτικές δομές.⁶

3. P. Bartelmus, *Environment and Development*, Allen και Unwin, Βοστώνη 1986.

4. World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1987.

5. S.R. Brechin και P.C. West, «Protected Areas, Resident Peoples, and Sustainable Conservation: The Need to Link Top-Down with Bottom-Up», *Society and Natural Resources*, τ. 3 (1990), σ. 77-79.

6. L.A. Thrupp, «Politics of the Sustainable Development Crusade: From Elite Protectionism to Social Justice in Third World Resource Issues», *Environment, Technology, and Society*, αρ. 58 (1979), σ. 1-7.

ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η σύγκρουση σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος παράγει το περιβαλλοντικό κίνημα το οποίο κατά τον C. Tilly αποτελεί μέρος της συλλογικής δράσης που αναπτύσσεται στο δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνα.⁷ Επίσης κατά τους Fuentes και Gunder Frank, το κίνημα αυτό είναι νέο αφού ανταποκρίνεται στις κοινωνικές ανάγκες που έχουν πρόσφατα ηγηάσει από την επιταχυνόμενη ανάπτυξη.⁸ Ο Weinberg θεωρεί το περιβαλλοντικό κίνημα κυρίως σαν μια πάλη εξουσίας για τον έλεγχο της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων.⁹

Το περιβαλλοντικό κίνημα εκφράζεται από τρεις συντελεστές, δηλαδή τις μεγάλες οικολογικές οργανώσεις, τις θεσμοθετημένες οργανώσεις και τις τοπικές ομάδες.¹⁰ Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, παρατηρείται μια αξιόλογη αύξηση στον αριθμό των κινητοποιήσεων που οργανώνονται από τοπικές οικολογικές ομάδες.¹¹

Η αναζήτηση που αφορά τη μελέτη της κοινωνικής κινητοποίησης με άξονα την ανάπτυξη/περιβάλλον σε τοπικό επίπεδο, και που σχετίζεται άμεσα με το αντικείμενο της παρούσας εργασίας, εστιάζεται στην ανάλυση του πλαισίου γέννησης της κοινωνικής σύγκρουσης (social conflict) σε ζητήματα περιβάλλοντος.

Μια πρόσφατη έρευνα που ασχολείται ειδικά με θεωρητικές απόψεις που ερμηνεύουν τη σύγκρουση για ζητήματα περιβαλλοντικού κινδύνου εντοπίζει τις ακόλουθες τέσσερις θεωρίες όπως διαμορφώνονται στον τομέα αυτό.¹²

α) Η θεωρία της «Διαφοροποιημένης Γνώσης» (Differential Knowledge) υποστηρίζει ότι τα ζητήματα του περιβάλλοντος είναι περίπλοκα, αβέβαια και δυσνόητα, η εκτίμηση δε του κινδύνου (risk) απαιτεί λεπτομερή ποσοτική

7. C. Tilly, «Collective Violence in European Perspective», *Working Paper Series*, αρ. 56 (Ιανουάριος 1988). Center for Studies of Social Change, New School for Social Research.

8. M. Fuentes και A. Gunder Frank, «Ten Theses on Social Movements», *World Development*, τ. 17, αρ. 2 (1989), σ. 179-191.

9. A.S. Weinberg, «Community Right to Know and Local Mobilization», *Environment, Technology, and Society*, αρ. 59 (1990).

10. C.R. Humphrey και F.H. Buttel, *Environment, Energy, and Society*, Belmont, Wadsworth, Inc., Καλιφόρνια 1982.

11. K. Gould, «Social Mobilization in the Great Lakes», *Environment, Technology, and Society*, αρ. 59 (1990).

12. T. Dietz, P.C. Stern και R.W. Rycroft, «Definitions of Conflict and the Legitimation of Resources: The Case of Environmental Risk», *Sociological Forum*, 4(1), 1989, σ. 47-70.

ανάλυση. Η μεγάλη πλειονότητα του κοινού δεν γνωρίζει ούτε τις τεχνολογικές παραμέτρους της υποβάθμισης του περιβάλλοντος ούτε τις επιστημονικές βάσεις ανάλυσης του περικλειόμενου κινδύνου. Για το λόγο αυτό το κοινό τρέφει φόβους δημιουργώντας τις δικές του υποθέσεις και προσδοκίες και άρα η θεωρία αυτή δίνει το συγκριτικό πλεονέκτημα στο παραγωγικό κύκλωμα και το Κράτος.

β) Η θεωρία του «Ρόλου των Αξιών» (Value Differences) πρεσβεύει ότι πίσω από τις επιλογές πολιτικής για την ανάπτυξη και το περιβάλλον κρύβονται σημαντικές κρίσεις αξιών, η σύγκρουση δε είναι προϊόν διαφορετικών αξιών. Η θεωρία αυτή, όπως και η προηγούμενη, δίνει σαφώς το συγκριτικό πλεονέκτημα στο παραγωγικό σύστημα και το Κράτος αφού το θέμα εξαντλείται σαν ζήτημα διαφορετικών αξιών.

γ) Η θεωρία «Έλλειψης Εμπιστοσύνης στους Ειδικούς» (Mistrust of Expert Knowledge) ερμηνεύει τη σύγκρουση σαν προϊόν έλλειψης εμπιστοσύνης του κοινού προς τους τεχνοκράτες οι οποίοι υπηρετούν τις απόψεις των εργοδοτών τους. Οι αμφιβολίες του κοινού επεκτείνονται επίσης και στα επιστημονικά πορίσματα που παράγονται από τις δημόσιες υπηρεσίες. Η θεωρία αυτή δεν δίνει το συγκριτικό πλεονέκτημα σε κανένα.

δ) Η θεωρία των «Κεκτημένων Συμφερόντων» (Vested Interests) διατείνεται ότι οι κίνδυνοι και οι ωφέλειες των διαφόρων έργων δεν κατανομούνται ισομερώς στον πληθυσμό. Η σύγκρουση για θέματα περιβάλλοντος αποτελεί ουσιαστικά μια πολιτική πάλη ανάμεσα σε τυχερούς και αδικημένους στο μέλλον. Το συγκριτικό πλεονέκτημα δίνεται στους λιγότερο προνομιούχους.

Η τελευταία θεωρία επεκτείνεται από μια πρόσφατη υπό δημοσίευση εργασία που αξίζει αναλυτικότερη παρουσίαση.¹³ Η κοινωνική σύγκρουση σε θέματα ανάπτυξης/περιβάλλοντος θεωρείται αποτέλεσμα της τάσης του παραγωγικού συστήματος (που αποκαλείται *economic institutions*) αφενός μεν να διατηρεί και να επεκτείνει την πρόσβασή του στα διάφορα οικοσυστήματα, τα οποία είναι πηγές παραγωγικών πόρων και αποδέκτες λυμάτων, αφετέρου δε να αποφεύγει συστηματικά την ανάληψη του κόστους προστασίας τους. Οι καταναλωτές αντίθετα επιδιώκουν την πρόσβαση στα οικοσυστήματα για κατοικία και αναψυχή. Η ανωτέρω δομή συμφερόντων συνθέτει ένα πλαίσιο σύγκρουσης, μέσα στο οποίο κάθε κοινωνική απαίτηση των καταναλωτών δημιουργεί ανταπαίτηση των παραγωγών σε συνεργασία με το Κρά-

13. A. Schnaiberg, «The Political Economy of Environmental Problems and Policies: Consciousness, Conflict, and Control Capacity», paper presented at the Annual Meeting of Asa, Chicago, 18 Αυγούστου 1987. Νεότερη μορφή της εργασίας αυτής θα δημοσιευτεί στο R. Dunlap και W. Michaelson (επιμ.), *Handbook of Environmental Sociology*, Greenwood Press, 1991.

τος, ακολουθώντας την εξής ιεράρχηση αμυντικής τακτικής εκ μέρους των τελευταίων (Schnaiberg, σ. 3):

- i. Δεν δημιουργείται οικολογική ανισορροπία.
- ii. Η τυχόν δημιουργούμενη οικολογική ανισορροπία είναι ασήμαντη και η εξακρίβωσή της είναι δαπανηρή.
- iii. Η δημιουργούμενη μικρο-οικολογική ανισορροπία δεν είναι κοινωνικό παράγωγο.
- iv. Η οικολογική ανισορροπία είναι ένα αναπόφευκτο παράγωγο της κοινωνικής προόδου.
- v. Δεν υπάρχει δυνατότητα ελέγχου της οικολογικής ανισορροπίας και απαιτείται δαπανηρή έρευνα προκειμένου να δοθεί βαρύτητα στις αποφάσεις παραγωγής.
- vi. Τα υπάρχοντα διορθωτικά μέσα είναι δαπανηρά και χρειάζεται να δοθούν κίνητρα στους παραγωγούς.
- vii. Το κόστος των διορθωτικών μέσων είναι πολύ μεγαλύτερο από το οποιοδήποτε όφελός τους.

Η παρούσα εργασία που έχει καθαρά διερευνητική υπόσταση επιχειρεί πρώτον μια σύντομη αξιολόγηση της διαδικασίας σχεδιασμού/επιλογής των αναπτυξιακών έργων, ενόψει των όσων αναπτύχθηκαν σχετικά με την οικοναπτυξιακή προσέγγιση και την προσέγγιση της υποστηρίξιμης ανάπτυξης, θέμα που ωστόσο απαιτεί ιδιαίτερη μελέτη σε βάθος. Δεύτερον, μετά από ανάλυση των κοινωνικών κινητοποιήσεων για δύο αναπτυξιακά έργα του ελληνικού χώρου, τοποθετεί τη σχετική εμπειρία στο θεωρητικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε ωρίτερα. Τα εν λόγω έργα είναι: α) η διάθεση των λυμάτων του αποχετευτικού συστήματος της πόλης των Ιωαννίνων στον ποταμό Καλαμά και β) η κατασκευή βιομηχανικής μονάδας επεξεργασίας/καύσης τοξικών αποβλήτων στον Αστακό από ιδιωτική επιχείρηση.

Τα στοιχεία στα οποία βασίστηκε η ανάλυση προέρχονται αναφορικά με τον Καλαμά από προσωπική συλλογή των περισσότερων αναφορών στον ημερήσιο αθηναϊκό τύπο κατά τη διάρκεια της σχετικής διαμάχης. Το υλικό για τον Αστακό που τέθηκε στη διάθεση της παρούσας εργασίας αποτελείται επίσης από αναφορές στον τύπο.¹⁴

Η χρησιμοποιηθείσα μέθοδος έρευνας είναι εκείνη της ανάλυσης του έκδηλου περιεχομένου (manifest content analysis), σε αντίθεση με το άδηλο

14. Ειδικά με την περίπτωση του Αστακού περιλαμβάνονται αναφορές και από τα *Μεσολογίτικα Νέα*, τα *Μεσολογίτικα Χρονικά* και τον *Ελεύθερο Στερέας Ελλάδας*.

περιεχόμενο (latent content analysis).¹⁵ Μονάδα ανάλυσης είναι οι δρώντες (actors), και τα επιλεγόμενα στοιχεία συνδέονται με τους ρόλους, τα κίνητρα και την αντίληψη σύγκρουσης. Λόγω όμως του χαρακτήρα της εργασίας και του μικρού αριθμού των διαθέσιμων δημοσιευμάτων δεν γίνεται στατιστικά ελεγχόμενη παρουσίαση των μεταβλητών.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Ο σχεδιασμός/επιλογή των έργων ανάπτυξης στην Ελλάδα αποτελεί διαδικασία, τα περισσότερα στοιχεία της οποίας την προσδιορίζουν σαν κατευθυνόμενη «εκ των άνω». Κλασικό παράδειγμα δίνουν τα πενταετή προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, τα οποία όντως αναγνωρίζουν και την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος. Σύμφωνα με το πρόγραμμα της περιόδου 1983-1987, η νέα περιβαλλοντική πολιτική της Ελλάδας αντιπαράθετεί στην αλόγιστη λατρεία του κέρδους και της ποσοτικής οικονομικής μεγέθυνσης τις αρχές που ορίζουν το οικοαναπτυξιακό μοντέλο.¹⁶ Η περιβαλλοντική πολιτική πρέπει να ασκείται σε αρμονία με τη γενικότερη οικονομική και κοινωνική πολιτική. Στόχος είναι να εξασφαλίζεται ταυτόχρονα τόσο η οικονομική ανάπτυξη όσο και η προστασία του περιβάλλοντος.¹⁷

Μια προσεκτική αξιολόγηση των παραπάνω προτάσεων καθώς και των διαφόρων μεγάλων έργων που ανακοινώθηκαν την περίοδο αυτή φανερώνει ότι το πρόγραμμα 1983-1987 ήταν γενικά άσχετο με οικοαναπτυξιακό μοντέλο. Ειδικότερα, πρώτον, δεν θα έπρεπε να ορίζει ότι «η περιβαλλοντική πολιτική ασκείται σε αρμονία με τη γενικότερη οικονομική πολιτική», αλλά, αντίθετα, ότι «η οικονομική πολιτική ασκείται σύμφωνα με την περιβαλλοντική πολιτική». Δεύτερον, τα μεγάλα έργα όπως η εκτροπή του Αχελώου είναι ασφαλώς αντίθετα με τις λειτουργικές απαιτήσεις του οικοαναπτυξιακού μοντέλου. Το μοναδικό στοιχείο του ελληνικού οικοαναπτυξιακού μοντέλου ήταν ο ουσιαστικός σχεδιασμός/επιλογή «εκ των άνω».

Αναφορικά με τα ίδια τα έργα, οι επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα εγκρίνονται από το αρμόδιο υπουργείο προκειμένου να χορηγηθεί η σχετική επιδό-

15. E. Babbie, *The Practice of Social Research*, Belmont, Wadsworth, Inc., Καλιφόρνια 1986.

16. Οικοαναπτυξιακό κατά τους συντάκτες του προγράμματος.

17. ΥΠΕΘΟ, ΚΕΠΕ, *Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης: Προκαταρκτικά και Τελική Εισήγηση*, Αθήνα 1984.

τηση, ενώ οι Συλλογικές Αποφάσεις Μελετών (ΣΑΜ) και οι Συλλογικές Αποφάσεις Έργων (ΣΑΕ) αποτελούν αποφάσεις διυπουργικών οργάνων.¹⁸ Η συμβολή των τοπικών φορέων ελέγχεται ουσιαστικά από τους περιφερειακούς κρατικούς φορείς, οι δε προτάσεις των ΟΤΑ είναι συνήθως προϊόντα απλών αποφάσεων των σχετικών συμβουλίων. Η περιβαλλοντική διάσταση καλύπτεται από τις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων (environmental impact statements) τις οποίες εκπονούν ειδικά μελετητικά γραφεία για λογαριασμό του επενδυτή. Όμως ο σχεδιασμός/επιλογή των έργων «εκ των άνω» τείνει να οδηγεί σε κοινωνική σύγκρουση και συλλογική δράση (collective action) του κοινού.

ΟΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΑΛΑΜΑ ΚΑΙ ΑΣΤΑΚΟΥ

Στα επόμενα γίνεται αναλυτική μελέτη των εξεταζόμενων περιπτώσεων, τη διάθεση δηλαδή των λυμάτων της πόλης των Ιωαννίνων στον Καλαμά και την κατασκευή βιομηχανικής μονάδας επεξεργασίας τοξικών αποβλήτων στον Αστακό. Δίνοντας πρώτα σύντομες περιλήψεις που αφορούν τα ιστορικά των περιπτώσεων αυτών, η ανάλυση επικεντρώνεται στους δράντες (actors) και τους ρόλους που διαδραματίζουν, στα κίνητρα που τους ωθούν στη σύγκρουση, στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τη σύγκρουση και στην προσέγγιση ανάπτυξης που υιοθετούν.

Καλαμάς

Η σύγκρουση είχε επίκεντρο τη διάθεση των λυμάτων του αποχετευτικού συστήματος της πόλης των Ιωαννίνων στον ποταμό Καλαμά και όχι στη λίμνη Παμβώτιδα.¹⁹ Το αποχετευτικό της πόλης σχεδιάστηκε το 1969 χωρίς πρόβλεψη για διάθεση των λυμάτων. Το 1973 μελέτη του αρμοδίου κεντρικού κρατικού φορέα απέκλεισε τη δυνατότητα διάθεσης των λυμάτων στην ήδη βεβαρημένη Παμβώτιδα. Το 1975 κοινή απόφαση των νομαρχών Θεσπρωτίας-Ιωαννίνων όρισε τη διάθεση χωρίς καθαρισμό απευθείας στον Καλαμά και το 1977 έγινε έναρξη της κατασκευής του έργου. Το 1981, μετά

18. Φ. Μπίτσικας, *Κοινωνική αξιολόγηση σχεδίων δημοσίων επενδύσεων στην Ελλάδα*, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα 1986.

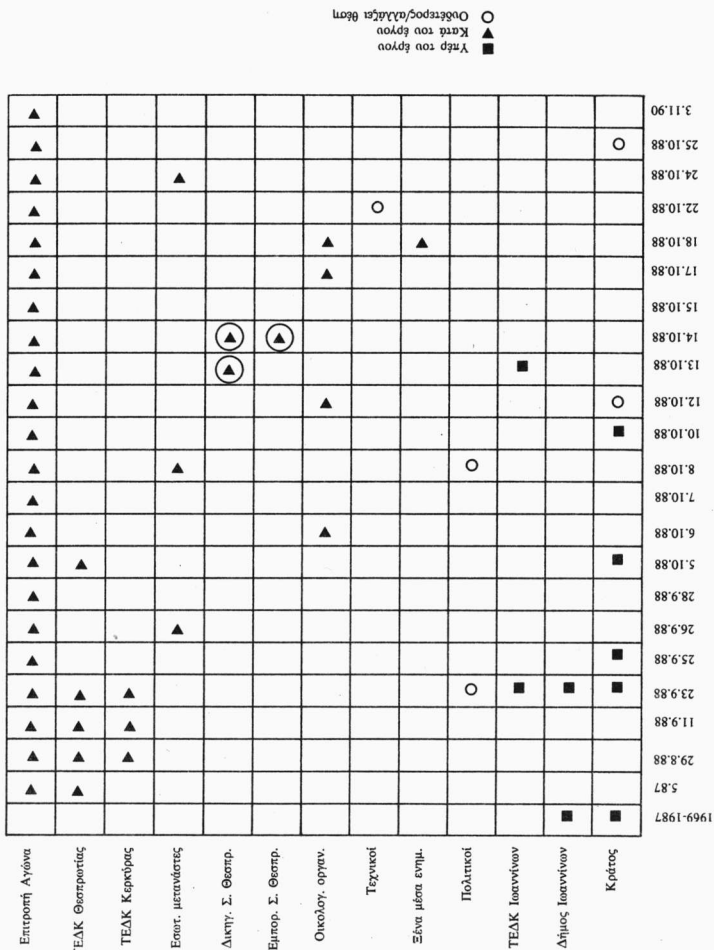
19. Τα έργα ύδρευσης-αποχέτευσης αποτελούν βασικά αναπτυξιακά έργα και περιλαμβάνονται στα σχετικά πενταετή προγράμματα.

από πιέσεις, ανακλήθηκε η κοινή απόφαση των νομαρχών προκειμένου να μελετηθεί το ζήτημα της διάθεσης των λυμάτων. Το 1983 ανατέθηκαν μελέτες στο ΕΜΠ και σε άλλους ερευνητές, τα πορίσματα των οποίων χρησιμοποιήθηκαν από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς για ενημέρωση των ενδιαφερόμενων μερών σε συσκέψεις μεταξύ 1985-87. Η προτεινόμενη λύση ήταν η διάθεση των λυμάτων στον Καλαμά μετά από δευτεροβάθμια επεξεργασία. Επειδή όμως διατυπώθηκαν ορισμένες επιφυλάξεις από επιστημονικούς κύκλους, αποφασίστηκε η κρατική χορήγηση πιστώσεων στους αρμόδιους τοπικούς φορείς προκειμένου να γίνει συμπληρωματική μελέτη μέσα σε προκαθορισμένο χρονικό διάστημα. Η προθεσμία εξέπνευσε χωρίς απορρόφηση των πιστώσεων αυτών, ενώ στο μεταξύ άρχισε με εντατικό ρυθμό η κατασκευή της μονάδας επεξεργασίας των λυμάτων. Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1988, μετά από συντονισμό των ενεργειών από επιτροπή αγώνα οι κάτοικοι της Θεσπρωτίας, υποστηριζόμενοι από εκείνους της Κέρκυρας και με αίτημα να μη γίνει ο Καλαμάς αποδέκτης των λυμάτων, άρχισαν την κινητοποίηση με κλιμάκωση από απεργίες σε αποκλεισμό του νομού από ξηρά και θάλασσα και κατάληψη των κτιρίων του Δημοσίου και των οργανισμών κοινής ωφελείας. Η διάρκεια της κινητοποίησης ήταν συνολικά 41 ημέρες, έληξε δε μετά από πρόταση του αρμόδιου κεντρικού φορέα να εκπονηθεί νέα μελέτη διάθεσης των λυμάτων χωρίς να συμπεριλαμβάνεται σαν λύση ο Καλαμάς.

Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 1, στην υπόθεση Καλαμά συγκροτούνται δύο ομάδες δρώντων. Η πρώτη αποτελείται από το κράτος και την τοπική αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων υποστηριζόμενη από πολιτικούς και από επιτελείο τεχνικών συμβούλων. Η δεύτερη, έχοντας ηγέτη την επιτροπή αγώνα, απαρτίζεται από τους κατοίκους της Θεσπρωτίας-Κέρκυρας και τις τοπικές ενώσεις δήμων και κοινοτήτων (ΓΕΔΚ), υποστηρίζεται δε από τοπικές οργανώσεις, Θεσπρωτούς και Κερκυραίους της Αθήνας, οικολογικές οργανώσεις Αθήνας-Θεσσαλονίκης, επιστήμονες, πολιτικούς και ξένα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Προς το τέλος της επιτυχούς κινητοποίησης ο δικηγορικός και ο εμπορικός σύλλογος Θεσπρωτών διαχώρισαν τη θετική στάση τους προς την επιτροπή αγώνα αναλαμβάνοντας απλώς μεσολαβητικό ρόλο.

Οι ρόλοι των δύο ομάδων είναι εντελώς αντίθετοι. Από το ένα μέρος, η επιτροπή αγώνα συγκαλεί λαϊκές συγκεντρώσεις για ενημέρωση, η πρώτη από τις οποίες καλύπτει τρεις δήμους και 102 κοινότητες. Επίσης, υλοποιεί τις αποφάσεις των λαϊκών συγκεντρώσεων διευθύνοντας κινητοποιήσεις, απεργίες, αποκλεισμό του νομού και καταλήψεις των δημόσιων κτιρίων, με σκοπό τη συμμετοχή στις αποφάσεις που θα επηρεάσουν την περιοχή τους. Οι Θεσπρωτοί και οι Κερκυραίοι της Αθήνας οργανώνουν πορείες διαμαρτυρίας στο Κοινοβούλιο και τα κρατικά μέσα μαζικής ενημέρωσης. Οι οικολογικές ομάδες οργανώνουν ενημερωτικές συναντήσεις γύρω από σχετικά θέ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ Ι
Φορείς και οργανώσεις στην υπόθεση Καλαμά

ματα και ζητούν συμπαράσταση ανάλογων ομάδων του εξωτερικού. Γερμανικό συνεργείο τηλεόρασης καλύπτει την κινητοποίηση για διεθνή προβολή. Από το άλλο μέρος, το κράτος είναι ο κύριος άξονας λήψης των αποφάσεων για μελέτες και έργα και οργανώνει συσκέψεις για ενημέρωση μόνο των φορέων, όπως προκύπτει από το σύντομο ιστορικό της υπόθεσης που ήδη παρατέθηκε.

Η εξήγηση της εμπειρίας του Καλαμά και ειδικότερα των κινήτρων που καθορίζουν τη συμπεριφορά των δρώντων, στα πλαίσια των τεσσάρων θεωριών σύγκρουσης που αναπτύχθηκαν σε προηγούμενη ενότητα της παρούσας εργασίας, παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες. Η κινητοποίηση εμφανίζεται αρχικά σαν αποτέλεσμα διαφοροποιημένης γνώσης. Αυτό προκύπτει από την επιμονή του Κράτους, βάσει των τεχνικών μελετών στη λύση Καλαμά, τη στιγμή που οι Θεσπρωτοί είχαν ελάχιστη ή καθόλου ενημέρωση. Στη συνέχεια καθώς η επιτροπή αγώνα ενημερώνεται και με τη σειρά της ενημερώνει τους πολίτες γύρω από τα διάφορα οικολογικά θέματα, προβάλλονται ζητήματα, όπως η προστασία της υγείας, του οικοσυστήματος της περιοχής και της τοπικής οικονομίας, που τείνουν να ερμηνεύουν με ιδιάζοντα τρόπο τη σύγκρουση σύμφωνα με τη θεωρία των κεκτημένων συμφερόντων. Οι κινητοποιούμενοι υποστήριξαν ότι η διάθεση των λυμάτων στον Καλαμά απειλεί όχι την αναψυχή κλπ. των καταναλωτών αλλά τον τουρισμό, που αποτελεί βασικό παράγοντα της οικονομίας του νομού Κερκύρας, τις καλλιέργειες 45.000 αρδευόμενων στρεμμάτων και τη σχεδιαζόμενη ανάπτυξη ιχθυοτροφείων και τουριστικών μονάδων στη Θεσπρωτία.

Έτσι, μέσα από την κινητοποίηση οι Θεσπρωτοί προσπαθούν να μην είναι αδικημένοι στο μέλλον. Είναι επίσης έκδηλη η προσπάθεια του δήμου Ιωαννίνων να χρησιμοποιηθεί ο Καλαμάς ως αποδέκτης των λυμάτων αφού η λύση αυτή και επείγει και είναι συμφερότερη από άλλες εναλλακτικές που προτάθηκαν, όπως η υπεδάφια διάθεση, η άντληση πάνω από τα βουνά, η μεταφορά στη θάλασσα, η εξάτμιση, η χρήση σηπτικών βόθρων, κλπ. Τέλος, διαφαίνεται και ένα στοιχείο καχυποψίας του κοινού προς τους αποκαλούμενους «πληρωμένους εμπειρογνώμονες» του κράτους που συνδέει την εμπειρία του Καλαμά και με τη θεωρία έλλειψης εμπιστοσύνης στους ειδικούς.

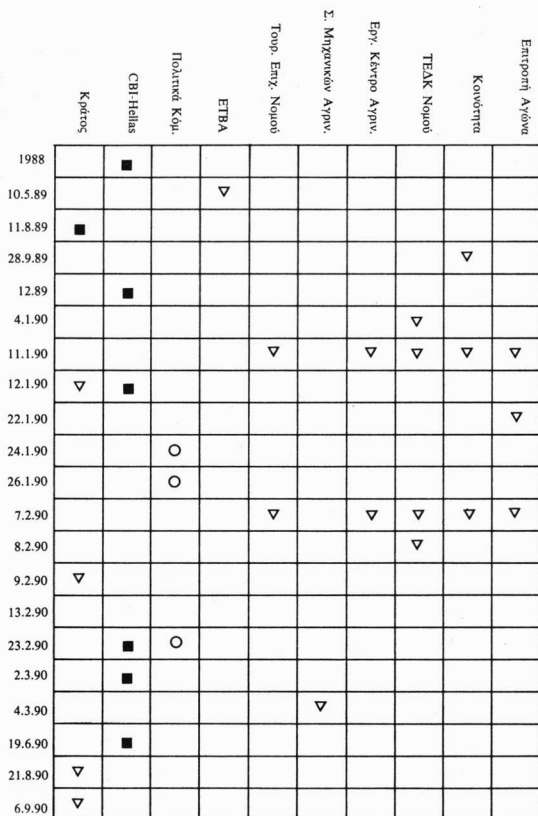
Με βάση την έστω μερική ερμηνεία της σύγκρουσης λόγω κεκτημένων συμφερόντων, η δομή των απαιτήσεων-ανταπαιτήσεων εξελίσσεται διαφοροποιούμενη σε δύο φάσεις κατά τη διάρκεια των οποίων η ιεράρχηση των ανταπαιτήσεων δεν είναι συμβατή με εκείνη του Schnaiberg. Η πρώτη φάση αφορά την αρχική απαίτηση της κινητοποίησης που είναι να μη γίνει ο Καλαμάς αποδέκτης των λυμάτων. Η ανταπαίτηση είναι ότι το έργο δεν δημιουργεί οικολογική ανισορροπία, πλην όμως γίνεται δεκτή η συμπληρωματική μελέτη του προβλήματος. Στη δεύτερη φάση η απαίτηση παραμένει ως

έχει, ενώ η ανταπαίτηση μετατρέπεται σε μελέτη-πρόταση του προβλήματος και εξεύρεσης λύσης από την οποία θα εξαιρείται ο Καλαμάς. Στη φάση αυτή αναστέλλονται τόσο οι κινητοποιήσεις όσο και η συνέχιση του σχεδιαζόμενου έργου.

Αστακός

Το 1988 η εταιρεία CBI Ελλάς υπέβαλε αίτημα σε κεντρικό κρατικό φορέα για την εκτέλεση αναπτυξιακού έργου το οποίο θα απέφερε συναλλαγματικά οφέλη και πρόσθετη απασχόληση στην περιοχή του Αστακού. Επρόκειτο για εγκατάσταση βιομηχανικής μονάδας επεξεργασίας/καύσης τοξικών αποβλήτων στη Ναυτιλιακή Βιομηχανική Περιοχή (ΝΑ.ΒΙ.ΠΕ.), που είχε κατασκευαστεί από την ΕΤΒΑ για διάλυση πλοίων, αλλά παρέμεινε ανεκμετάλλευτη. Παρά το ότι ο φορέας αυτός δεν ανταποκρίθηκε στο σχετικό αίτημα, η εταιρεία επέμεινε υποβάλλοντας αιτήσεις και σε άλλους κεντρικούς φορείς και οργανισμούς. Μετά τα μέσα του 1989 ο φορέας στον οποίο είχε υποβληθεί το πρώτο αίτημα, είδε θετικά μεν το σχεδιαζόμενο από την εταιρεία έργο αλλά με τον όρο της υποβολής τεχνικοοικονομικής μελέτης και μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Η ΕΤΒΑ σχεδιάζει τη μετατροπή της ΝΑ.ΒΙ.ΠΕ. σε κοινή ΒΙ.ΠΕ. με θαλάσσιο μέτωπο. Η τοπική αυτοδιοίκηση μετά από πληροφορίες για τη CBI που παρουσιάζει ο τύπος αποφασίζει σε ειδική συνεδρίαση να δηλώσει την αντίθεσή της στην εγκατάσταση οποιασδήποτε χημικής/τοξικής βιομηχανίας στον Αστακό. Στις αρχές του 1990, με πρωτοβουλία επιτροπής αγώνα, μεγάλη κινητοποίηση των πολιτών κατέληξε στην ίδια απόφαση και σχετικό ψήφισμα που απεστάλη σε υπουργούς και βουλευτές. Ο ανωτέρω κρατικός φορέας ανακαλεί την κάπως θετική του στάση στην εταιρεία. Μετά από λαϊκή συγκέντρωση αποφασίζεται η κατάληψη της ΝΑ.ΒΙ.ΠΕ., ο αποκλεισμός του επαρχιακού δρόμου Αστακού-Αιτωλικού και η έγκριση ψηφίσματος στο οποίο επαναλαμβάνεται η αντίθεση τοπικών φορέων και πολιτών στην εγκατάσταση της μονάδας η οποία «θα μετατρέψει την Ελλάδα σε χαβούζα της Ευρώπης». Στα μέσα του 1990 άλλος κεντρικός κρατικός φορέας δηλώνει ότι δεν υπάρχει λόγος εγκατάστασης της μονάδας γιατί η Ελλάδα δεν διαθέτει όγκο τοξικών αποβλήτων ανάλογο με τη σχεδιαζόμενη δυναμικότητα της μονάδας.

Στο Διάγραμμα 2 παρουσιάζονται τρεις ομάδες δρώντων, η εταιρεία, το κράτος και οι κινητοποιημένοι. Το κράτος συνεργάζεται με την ΕΤΒΑ ενώ οι κινητοποιημένοι υποστηρίζονται από την ΤΕΔΚ του νομού, τις τουριστικές επιχειρήσεις του νομού, το σύλλογο μηχανικών και το εργατοϋπαλληλικό κέντρο Αγρινίου καθώς και όλους τους τοπικούς συλλόγους (πολιτιστικός,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Φορείς και οργανώσεις στην υπόθεση Αστακού

- Υπέρ του έργου
- ▽ Κατά του έργου
- Ουδέτερος/αλλάζει θέση

αγροτικός, κλπ.). Η εταιρεία προωθεί το αίτημά της μέσα από επίσημες επαφές με το κράτος και μετά την κινητοποίηση αποφασίζει ενημέρωση μέσω του τύπου και χρηματοδοτεί επισκέψεις σε παρόμοια μονάδα του εξωτερικού. Η επιτροπή αγώνα και το κοινοτικό συμβούλιο οργανώνουν λαϊκές συγκεντρώσεις/κινητοποιήσεις που οδηγούν σε απεργίες, αποκλεισμό της επαρχιακής κυκλοφορίας και κατάληψη της ΝΑ.ΒΙ.ΠΕ. Επίσης, καταγγέλλουν τις μεθοδεύσεις της εταιρείας και καλούν τους πολίτες σε επαγρύπνηση. Το κράτος έχει τον έλεγχο λήψης των τελικών αποφάσεων και αναλαμβάνει μεσολαβητικό ρόλο διότι αφενός μεν ενδιαφέρεται για επενδύσεις, αφετέρου δε έχει αναλάβει το ρόλο του προστάτη του περιβάλλοντος (ο αρμόδιος κεντρικός φορέας δήλωσε στη Βουλή ότι είναι αντίθετος με το έργο).

Η εμπειρία του Αστακού εξηγείται από τη θεωρία των κεκτημένων συμφερόντων. Οι κάτοικοι της περιοχής διαισθανόμενοι τον κίνδυνο των τοξικών αποβλήτων κινητοποιήθηκαν με μοναδικό κίνητρο την προστασία του τοπικού περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής. Αντίθετα η εταιρεία ωθείται εκ φύσεως από οικονομικά κίνητρα και μάλιστα δηλώνει ότι δεν επιθυμεί να λάβει κρατική επιχορήγηση. Ταυτόχρονα έχοντας στα χέρια της μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που ωστόσο εκπονήθηκε για λογαριασμό της, προσπαθεί επίμονα να εξηγήσει την κινητοποίηση σύμφωνα με τη θεωρία της διαφοροποιημένης γνώσης. Οι κινητοποιούμενοι προσπαθούν να μην είναι οι αδικημένοι του μέλλοντος, ενώ η εταιρεία προσπαθεί επίμονα να βγει κερδοσμένη.

Η προσπάθεια τοποθέτησης της εμπειρίας του Αστακού μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο απαιτήσεων-ανταπαιτήσεων του Schnaiberg είχε τα εξής αποτελέσματα: Όσον αφορά τις απαιτήσεις, παρουσιάζεται μια μικρή διαφοροποίηση η οποία όμως δεν αλλάζει το βασικό τους περιεχόμενο. Συγκεκριμένα, η απαίτηση των κατοίκων να μη γίνει η εγκατάσταση της μονάδας μετατρέπεται σε απαίτηση να μη γίνει εγκατάσταση καμιάς χημικής/τοξικής ή πετροχημικής βιομηχανίας προτού οργανωθεί ειδική ημερίδα με θέμα την ανάπτυξη της περιοχής, στην οποία θα λάβουν ενεργό μέρος οι κάτοικοί της. Αναφορικά με τις ανταπαιτήσεις, η CBI παραμένει στην αρχική της θέση η οποία είναι ότι η μονάδα δεν πρόκειται να δημιουργήσει αρνητικές επιπτώσεις στην οικολογική ισορροπία της περιοχής. Ακολουθώντας γραμμή επίθεσης η εταιρεία με ανοιχτές επιστολές της προς τους τοπικούς φορείς τονίζει τα θετικά οφέλη από την εγκατάσταση της μονάδας, αναπτύσσει δημόσιες σχέσεις αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα της συναίνεσης των τοπικών παραγόντων, απειλεί τοπικά οικονομικά συμφέροντα που επιδίδονται σε διαδόσεις για την επικινδυνότητα της μονάδας και «μορφώνει επί τεχνικών θεμάτων» στελέχη ομάδων υποστήριξης του αγώνα κατά της εταιρείας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από την αξιολόγηση της διαδικασίας σχεδιασμού/επιλογής των έργων ανάπτυξης στην Ελλάδα προκύπτει ότι η διαδικασία αυτή είναι κατευθυνόμενη «εκ των άνω». Ειδικότερα όσον αφορά τα έργα Καλαμά και Αστακού, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία και τους περιορισμούς στην ανάλυσή τους, προκύπτουν τα εξής:

Διαφαίνεται προσπάθεια επιλογής τους «εκ των άνω», γεγονός που αποτελεί και το πρώτο κοινό χαρακτηριστικό τους. Αυτό προκύπτει από την επιμονή των κινητοποιηθέντων πολιτών να συμμετάσχουν ενεργά στο σχεδιασμό ανάπτυξης των περιοχών τους.

Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχουν αναμφισβήτητα διαφορές βαθμού αρχικής πληροφόρησης των συγκρουόμενων μερών. Στην περίπτωση του Καλαμά η τοπική αυτοδιοίκηση και το κράτος και στην περίπτωση του Αστακού η εταιρεία και το κράτος διαθέτουν τεχνικούς συμβούλους. Άρα υπάρχει κάποια διαφοροποίηση της «γνώσης» των συγκρουόμενων μερών. Υπάρχει και πλήρης σύγχυση γύρω από τη «γνώση» αυτή. Στη μεν περίπτωση του Καλαμά το ίδιο το κράτος υποχωρεί, προκειμένου να γίνουν συμπληρωματικές ή νέες μελέτες του προβλήματος, στη δε περίπτωση του Αστακού η εκπόνηση μιάς μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων έχει γίνει για λογαριασμό της εταιρείας, που ωστόσο δεν συμπίπτει καθόλου με την άποψη των τεχνικών υπηρεσιών των αρμόδιων φορέων του κράτους. Τα στοιχεία όμως αυτά δεν αρκούν για την ερμηνεία των κινητοποιήσεων σύμφωνα με τη θεωρία της διαφοροποιημένης γνώσης, για τον απλό λόγο ότι η κινητοποίηση έδωσε το συγκριτικό πλεονέκτημα στους πολίτες. Η ύπαρξη των στοιχείων αυτών αποτελεί απλώς μερική εξήγηση της καχυποψίας που δημιουργήθηκε στους κινητοποιούμενους για το μέγεθος του επερχόμενου περιβαλλοντικού κινδύνου.

Οι δύο συγκρούσεις που οδήγησαν σε κινητοποιήσεις για τη μη εκτέλεση των έργων αυτών ερμηνεύονται καλύτερα από τη θεωρία των κεκτημένων συμφερόντων, πράγμα που αποτελεί το δεύτερο κοινό τους χαρακτηριστικό. Η προστασία του περιβάλλοντος, της υγείας και της ποιότητας ζωής στις συγκεκριμένες αγροτικές περιοχές αποτελεί το βασικό κίνητρο των κινητοποιήσεων, ενώ το κίνητρο των «παραγωγών» είναι η χρησιμοποίηση των περιβαλλοντικών πόρων για τη διάθεση αποβλήτων.

Τέλος, η επιτυχής (μέχρι σήμερα) έκβαση των τοπικών κινητοποιήσεων με άξονα την ανάπτυξη/περιβάλλον αποτελεί χρήσιμο μήνυμα για ανάγκη μεταστροφής της πολιτικής σχεδιασμού/επιλογής των έργων ανάπτυξης ώστε να ακολουθείται η νέα προσέγγιση της υποστηρίξιμης ανάπτυξης που συγκεντρώνει το παγκόσμιο ενδιαφέρον εκ μέρους των ερευνητών και των υπεύθυνων φορέων της πολιτικής.